
ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

УДК 821.161.2'04 (092)

DOI 10.31654/2520-6966–2022–20F-106–7–31

Г. В. Самойленко

доктор філологічних наук, професор кафедри літератури, методики її навчання, історії культури та журналістики Ніжинського державного університету ім. М. Гоголя

Художня своєрідність малої прози Ганни Барвінок

У статті аналізується творча спадщина Ганни Барвінок (Олександри Білозерської-Куліш), яка увійшла в українську літературу у 50-х роках XIX ст. і поруч з Марко Вовчок стояла у джерел жіночої прози. Широкої читацькій аудиторії її твори стали відомі завдяки Пантелеймону Кулішу, який сприяв їх публікації у своїх виданнях, але ніколи їх не редагував.

У статті виокремлені основні етапи творчості письменниці, які визначаються її часом проживання на хуторі Мотронівка: до її повернення на хутір і періодом проживання Ганни Барвінок у ньому разом з П. Кулішем.

У вступній частині подана інформація про основні публікації оповідань Ганни Барвінок та їх оцінку прижиттєвою критикою XIX – поч. XX ст., зокрема українськими діячами літератури Омеляном Огоновським, Борисом Грінченком, Іваном Франком, Олександром Грушевським, Миколою Вороним та багатьма іншими. Але автор статті, враховуючи ці оцінки, йде далі і зосереджує свою увагу на художній специфіці оповідань Ганни Барвінок, особливості її мови, майстерності розкриття різних жіночих долі та відмінності її творчості від письменників, які писали про сільських жінок у XIX ст.

Ключові слова: Ганна Барвінок, Пантелеймон Куліш, народні оповідання, специфіка мови, жіночі долі, пісенна творчість, етнографічно-побутова школа.

Постановка проблеми. Творчість Ганни Барвінок займає в українській літературі своєрідне місце серед жіночої прози етнографічно-побутової школи, виділяється широтою проблематики й майстерністю її розкриття, на що звертали увагу критики її часу: Пантелеймон Куліш, Омелян Огоновський, Борис Грінченко, Олександр Грушевський, Анатоль Вахнянин, Микита Шаповал та інші [1].

Мета статті. На жаль, творчість Ганни Барвінок протягом майже усього XX століття не вивчалася і не аналізувалася, була забута. І лише в час незалежності України з'явилося в періодиці декілька

статей, а до її 200-ліття від дня народження вийшов збірник її творів. Мета нашої статті розкрити художню своєрідність оповідань письменниці, їх мовну специфіку та її майстерність розкривати жіночі долі. Творчий шлях Ганни Барвінок означений двома основними періодами, коли вона входила в український літературний процес, друкуючи свої твори в альманасі «Хата» та журналі «Основа» і в мотронівський період, коли вона проживала на хуторі з П. Кулішем у кінці 80-х-90-х років та без нього у 900-х роках початку ХХ ст.

Початкові свої твори Олександра Білозерська-Куліш підписувала псевдонімом А. Нечуй-Вітер, поки П. Куліш не порадив їй змінити на Ганна Барвінок.

У 1860 р. в друкарні П. Куліша та альманасі «Хата» були надруковані оповідання «Восени літо», «Лихо не без добра», а також в 1861–1862 рр. журналі «Основа»: «С Волини», «С дороги», «Не було змалку – не буде й до станку», «Стрітський жаль», «Хатне лихо», «Жизнь в одном селе», «Наш дід і піп». Всі вони надруковані під рубрикою «З народних уст», що свідчило, що їх авторка опиралася на те, що бачила і чула у народному середовищі. Але це не стенографічні записи. Ганна Барвінок, як художник слова, обробляє його і робить типовим для сільського сімейного життя з його позитивними і негативними персонажами. Авторка не виходить за його межі, не торкається широко соціального життя, а зосереджує свою увагу на складних сімейних відносинах, на житті жінок, їх бідванні та хвиликах радості. Б. Грінченко у своїй праці «Поет жіночого горя» підкреслював: «... оповідання Г. Барвінок можна студіювати, як вельми коштовний і правдивий матеріал задля характеристики нашого народного життя. Ще й тим сі невеличкі малюночки мають велику ціну, що авторка придивлялась до народного життя і малювала його за довгий період – років сорок: почавши ще за кріпацтва та аж до сього часу» [2].

Перший твір Олександри Білозерської-Куліш позначений 1857 роком, зокрема оповіданням «Лихо не без добра», а останній «Лапкові думки» (1910) за рік до її відходу у потойбічний світ. Хоча, як зазначала вона в нарисі «Епізод із нашого життя на користь самостійності України», вступ її в літературу був значно раніше – 1847 р.: «не гаючи часу чоловік мій дав мені олівця і папір в руки і всяко заохочував, щоб я записувала все, що побачу і почую. Страшенно мене це пригнічувало, невпевненість у собі, не розуміючи, що саме потрібно записувати... нова сфера діяльності обтяжувала мене. Але... наполегливість того, перед ким я завжди прагнула бути гідною уваги,

примусила мене підкоритися». Тож не випадково, що деякі оповідання позначені як дорожні записи.

Відряджаючи перше її оповідання широкому читачеві альманаха «Хата» (1860), П. Куліш у вступному слові від видавця наголошував на тому, що твір Ганни Барвінок має свої коріння у народному житті, бо «писана словесність, яка б вона не була розкішна, або мізерна, виростає не з якого іншого ґрунту, тільки з того самого народу, котрого широке слово взяли собі писателі за поїканне до своєї мислі... Чим же, скажіть на милість, чом же це вряди-годи хіба появить хто-небудь таке друкованне з записаних речей людських, що читається з уподобою, наче слухаєш найкращі речі найкращих селян і селянок? Тим то й ба, панове, що не всяке з письмених вибере до дружньої розмови красномовну просту людину, не всяке й до себе принадить по-братерські, бо до того потрібні не ласкаві словця, не гроші, або подарунки; до того перва й одна річ – щоб так любити, як добрий брат любить брата. Спитайте ж кожен у себе, як він до того почувается? Що ж сього мало: треба ще віміти вибрати, що записати з яких річей, а що й одкинути. Не кожен бо з тих красномовних простих людей слово до слова, як чисте золото, сигпле. Треба зробити гарний вибір, – тоді й буде пшениця без полови й куколю. От воно, чом, уряди-годи хіба й появить хто-нехто таке друкованне з записаних речей людських, щоб читалось з уподобою наче слухаєш найкращі речі найкращих селян й селянок» [3, с. 370–371]. Саме ці слова відносяться і до творчості Ганни Барвінок, яка зуміла «із народних вуст» взяти те, що безмежно хвилює читача, дає йому можливість відчутти і сприйняти до болю ті переживання, страждання, з якими пов'язана доля героїв оповідань Ганни Барвінок, сповнених мрій і надій на здобуття справжнього щастя. Саме виходячи з цього Пантелеймон Куліш слушно зауважив про характер відбору матеріалу для збірника і, зокрема оповідань та нарисів Ганни Барвінок: «От на такі дивись ескізи і такої шукай простої драми в щоденному житті людському, коли хочеш народ свій показати в повісті чи в поемі, як у чистому зеркалі! Тим то даємо ми в своїй «Хаті» не малу вагу таким коротеньким оповіданням, як отсе «Лихо не без добра»... коштовна штука, котра виявляє поетичну натуру і людскість нашого селянина іншим способом, аніж кому б ні було з наших писателів приходилось і досі її виявляти Для творчества бо художницького то була б аж надто смілая задача – засіяти восени літом» [5, с. 373], а Ганні Барвінок це вдалося.

В 60-х рр. спостерігається передрук в Львівській періодиці оповідання «Восени літо» та друк оповідання «Домонтар» в газеті

«Правда». І це все, що зазначено в бібліографії творів Ганни Барвінок за цей час. У 1877 р. в Буковинському альманасі «Руська хата на рік 1877», який видавав Данило Млака, були надруковані два оповідання Ганни Барвінок «Трудящий шукає долі, а доля трудячого», «Чорт у кріпацтві» під рубрикою «Записала з народних уст».

Після цього різні життєві перепони не давали Ганні Барвінок зосередитися на власній творчості.

Другий період починається з часу прожиття Ганни Барвінок і Пантелеймона Куліша на хуторі Мотронівка. В цей час були написані її кращі твори, які знайшли своє місце в багатьох альманахах, зокрема «Рада», що видавав у Києві М. Старицький, «Перший вінок», жіночий альманах, який друкувався у Львові з ініціативи Наталії Кобринської і Олени Пчілки, «Складка», що здійснював у Харкові В. Александров, у журналі «Киевская старина», львівських газетах «Дзвінок», «Діло», збірнику Н. Кобринської «Наша доля» (м. Стрий) та інших.

У цих виданнях побачили світ такі твори письменниці, як «Квітка з сльозами, а сльози з квітками», «Хатнє лихо», «Перемогла», «Жіноче бідування», «П'яниця», «Молотники», «Половинщик», «Русалка», «Кривенька уточка», «Побожна пара», «Спасенний москаль», «Казка про орла, про чорта і про чортову дочку», «Лисиця та журавель», «Праправнучка Баби Борця», «Забісована дівчина Настуся», «Королівщина».

Після смерті П. Куліша було здійснено друкування лише декількох творів: «Молодича боротьба» (1899), «Вірна пара», «Спасенна пара» (1900), «Гречаники» (1901).

Значною подією у творчому житті Ганни Барвінок було видання в Києві 1902 р. Борисом Грінченком збірки її оповідань, куди увійшли, крім зазначених вище, також «Жидівський кріпак», «З дороги», «Сирітський жаль», «Нещаслива доля», «Треба набігти тропи», «Батькова помилка», «Сумне подружжя», «Накритка», «До іншої ходить» [4].

Після цього у «Літературно-Науковому віснику», що вже виходив у Києві та альманахах «Рада» і «Рідний край» з'явилися декілька оповідань Ганни Барвінок: «Промінь» (1902), «Садовнича школа» (1904), «Соловейко» (з нагоди 35 літ ювілею М. Лисенка) (1904), «Правда на світі нівечиться, а вже колись визначиться» (1905), «Святе Різдво та хуторі» (1905), «Бабусині мрії» (1906), «Горе на горі скинулося» (1906), «Перший успіх. (Легенда: На спомин моїм онукам)» (1906), «Спасенна пара» (1907), «Довічний жаль» (1908), «Малюнок» (1908), «Щоденна гірка пісня: (Малюнок сільського

життя» (1908), «Три шляхи» (1909), «Гречка» (1910), «Дивовижне утя» (1910), «Льон» (1910), «На самотині» (1910), «Майорівна» (1911).

Не обходила увагою творчість Ганни Барвінок і літературна критика прижиттєвого періоду. Серед них слід назвати статті Омеляна Огоновського, Бориса Грінченка, Івана Франка, Олександра Грушевського, Анатолія Вахнянина, М. Венгжина та інших.

25 статей було опубліковано в рік смерті Ганни Барвінок у 1911 р. в газетах «Рада», «Діло», «Рідна школа», «Неділя», «Українская жизнь» тощо, авторами яких були М. Вороний, Д. Дорошенко, Н. Кобринська, М. Підгірянка, Юл. Романчук, Л. Старицька-Черняхівська, М. Шаповал, В. Щурат та ін.

Перечитуючи твори Ганни Барвінок, відчуваєш, наскільки близько авторка стояла до простого люду, як глибоко проникала вона в сутність їхнього життя. Ще П. Куліш відмітив цю близькість і підкреслив, що повсякденні спілкування з селянами допомогли їй пізнати життя українського народу, здобути ті особливі скарби простолюдного побуту, що розсипані так щедро в її оповіданнях на здобич і самій етнографії.

Але Ганна Барвінок, спілкуючись з життям простого народу, вислуховуючи їх життєві історії, уміла виділити в них специфічне, своєрідне, почерпнути із цього життя факт, ситуацію, які відбивали не поодинокі явища, а робили їх типовими. Як радив П. Куліш, треба вибрати із почутого основне, відкинути «полову від зерна», загострити на ньому увагу і розповісти про це так, щоб читач сприйняв це, як своє.

Основною темою творчості Ганни Барвінок було сімейне життя і, зокрема, життя жінки. І, звичайно, авторка оповідань підходить до відбору фактів по-різному. Борис Грінченко в статті з дуже точною її назвою «Поет жіночого горя» зазначає: «... в одному оповіданні вона дуже вибирає, відкидаючи все зайве, до теми незалежне, в другому заховує багато побічних подробиць, не зв'язаних органічно з тією річєю, про яку мова. Іноді в неї майже або й цілком самостійна творчість («Перемогла»), іноді се за малим не такі записи, які бувають у фольклористів («Правнучка Баби Борця»). Ото ж, коли зважити те все, то й зрозуміло кожному буде, що й таке «друкованне в записаних річей людських» все ж має в собі багато суб'єктивного в малюванні народного життя» [3, с. 379].

Проте тут слід зауважити, що в оповіданнях Ганни Барвінок не так вже й багато цього писательського суб'єктивізму. Цю вимогу – писати так, як було насправді в житті, слідуючи етнографії, пропагував П. Куліш. І саме це вразило його і в творах Марка Вовчка. У листі до дружини Олександри Михайлівни він писав 12.06.1857 р.:

«Получил я от жены Марковича новый рассказ из народной жизни. «Чудо, Чудо!» – восклицаю как Грабовский. Ничего подобного еще не было в литературе нашей. Важно здесь то, что нет вымысла, все было, все случилось и рассказано именно так, как было и случилось; но какой язык! Какія форми! Чудо, чудо! Я даже никому не читал из опасения, что не поймут так, как я понимаю, а это оскорбительно! Кого напечатаю, пускай тогда понимают каждый по своим силам. Но говорю, что это золотое дно для будущих малороссийских писателей. Вот этнография, вот она! Так должно рассказывать о народе! Так должно сочувствовать народу» [3, с. 414].

Це ж помітив П. Куліш і в творах Ганни Барвінок. Але підходить до зображення селянського життя у Ганни Барвінок і Марко Вовчка, які працювали в один час, обидві були підтримані П. Кулішем, хоча Олександра Михайлівна почала писати раніше і не любила, коли її називали ученицею Марка Вовчка, були відмінні. Про неї Ганна Барвінок говорила: «Оповідання Марка Вовчка мені дуже подобалися, проте тема мені видавалася занадто однаковою. Я бачила багатство натур і життя нашого народу, і я знову взялась за перо» («Ганна Барвінок. Спомини за 1845 рік») [3, с. 448].

І це твердження відповідає дійсності, адже Ганна Барвінок змалку і до самої старості прожила майже весь час з українським селянством, бачила зблизька всі його особливості. А росіянка Марко Вовчок, не знаючи ні мови, ні традицій, ні фольклорних, етнографічних і етнічних особливостей, лише на деякий час, окунувшись у цей світ, завдячуючи своєму талантові, а також чоловікові, Опанасу Марковичу, прекрасному знавцю життя українців Полісся і редакторові П. Кулішу зуміла представити читачеві «Народні оповідання», які були так високо оцінені громадськістю, нове в них було те, що письменниця подала свій голос протесту проти кріпацтва.

Мова оповідань Ганни Барвінок інша, вона близька до живої мови жителів села. Микита Шаповал у своїй розлогій ювілейній статті 1911 р. писав про особливості розповіді, якою користувалася письменниця: «Божественно прекрасна мова, повна чудових епітетів, зворотів, метафор; надзвичайно м'який ліризм і повна доза філософічності ... Вся краса іменно в несподіваних рухах. В оповіданнях Гани Барвінок так і є. Тече, пливе мова, мов орел в повітрі. Рівно, плавно, просто лінією. Потім зразу несподіваний змах крил, напрямок змінився, красивий вольт один, два, екскурс в бік, крок назад, а потім знову тиха течія, ніби буркоче, дзюрчить вода в лісовому потоку по корінцях – переливається, плюскоче. І знову вольт! Так це несподівано, різнома-

нітно, але на одному фоні, на однім тоні, не на рушаючи пейзажу, не розбиваючи акордів однієї мелодії» [3, с. 404–405].

В цьому ліричному екскурсі літературознавцем визначено багато того специфічного, що характерне для мови оповідань Ганни Барвінок і виокремлює її з кола письменників, що писали про сільських жінок і особливості їх життя: Панаса Мирного, Василя Стефаника, Ольги Кобилянської, Івана Нечуя-Левицького, Грицька Григоренка тощо.

І сьогоднішній читач зачаровується мовою творів Ганни Барвінок, бо вона по особливому наповнює її елементами народної творчості, специфічними епітетами, метафорами, порівняннями, які ідуть із пісенної мелодики, прислів'їв і приказок.

Але тут слід підтримати думку деяких дослідників, що тут немає голої етнографії, голого списування побутових чи ритуальних сцен, предметів селянського обиходу. Ганна Барвінок і тут проявляє свою майстерність як художник слова.

В її творах все вражає читача, починаючи від назви оповідань, переважна більшість яких основана на приказках і прислів'ях і часто сконструйована із них письменницею: «Лихо не без добра», «Не було змалку – не буде й до станку», «Трудящий шукає долю, а доля трудящого», «Квітка з сльозами, сльози з квітками», «Правда на світі нівечиться, а вже колись визначиться», «Горе на горе скинулося» та ін.

І далі сам опис сцени, в якій діє героїня, опис її поведінки, психологічний стан – все це вражає, бо в цих деталях проявляється надзвичайна майстерність письменниці. Вона, як жінка, уміє заглянути в глибину душі своїй героїні, відчуті її горе, зрозуміти важке її життя, і побачити ту іскорку радісної хвилини, яка на мить змінює її зовнішній вигляд і внутрішній стан. Як замітив Б. Грінченко, народне оповідання в обробці Г. Барвінок є специфічною канвою, на якій вона вмілою рукою вишивала різні узори.

Пантелеймон Куліш, аналізуючи творчість Ганни Барвінок, зазначав в «Історичному оповіданні», що увійшло у збірку «Хуторна поезія», про вплив Шевченка: «Під цей незабутній час поставила мене доля близько коло однієї землячки. Се була людина хуторна, мало свідома в світі і його широкій, добрій і злющій житні... велика чуйна до краси і сили рідного, прибитого вже к самій землі слова. Я став читати їй напам'ять (бо всі ми знали їх як «Отче наш») Шевченкові плачі та пророкування. Нове творчество поета освітло й осіяло її душу так, мов небесне обітування чогось грядучого в перевазі світу над темрявою, правди над олжею, любові над ненавистю. Не забуду довіку тих сліз, якими вона плакала, слухаючи сі поетичні плачі, сі побудительні пророкування... Се були сльози воскресення

в нову, вічну, народну жизнь. Глибоко почула українка великі скорботи поета, великі його задуми» [5, с. 366].

Частіше Ганна Барвінок складає свою сумну пісню про страждальну жінку-селянку. Жінка в оповіданнях Ганни Барвінок різна. Письменниця, детально знаючи сільське сімейне життя, часто помічає такі деталі поведінки героїні, які проходять мимо інших свідків. А саме вони, як свідчить літературознавець Мировець, відкривають у цій непоказній з виду, заляканій, забитій селянці багато розуму, волі, наполегливості, терпіння, любові, відданості. Але Ганна Барвінок не ідеалізує своїх героїнь і не пересичує негативом їх життя. Вона правдивий, об'єктивний реаліст – пише так, як воно є в житті.

Перед читачем пропливає її життя, коли чоловік «б'є і п'є до загибну», «коли не кулаком, то словом приснопить». «Він мене коромислом як опереже!.. А я другою дівчиною ходила... Усе, що мала, – позакладала, то попродала... Заходився: моя хата! Та ще затіяв її продавати. Я пішла до громадян просити, щоб відстояли, а послі і до судді. Ну вже він мене колінчив, колінчив після сього». В таких умовах жила Стеха із оповідання «П'яниця». Ганна Барвінок розповідь героїні вибудовує так, що прослідковуєш за всіма етапами її життя: від її захоплення і любові до парубка Грицька Хвастика, у якого чорні брови і лице як намальоване до пророчого попередження батька: «Не йди доню, пророкую тобі лихо. Ти на його вроду завидуєш, а що він на своєму господарстві важить? Що він за чоловік?» [3, с. 126].

Для того, щоб підсилити цю пересторогу, Ганна Барвінок включає пророчий сон, який розповідає Стеха. Подальше життя перетворюється в пекло. Але жінка ще на щось надіється, сподівається на краще: «Було мене б'є, б'є, та й засуне під піч; я зовсім нежива. Послі, одійду, погляну на його брови, як шнурочки зняті, та й думаю: на вас уповала! Сам як картина, зуби перластенькі. Радосте моя, одрадо моя! Серце в мене було одхідливе: я про все й забуду» [3, с. 127].

Хоч це було засліплення коханням, ради якого героїня йшла на поступки, а далі – ради дітей, сина й дочок, яких згодом віддала у люди.

Стеха ще на щось сподівалася, а життя йшло без змін, і «душа так захиріла, що нікого нездужає кохати, і діти не милі, тільки жаль їх. Бідні діти! Нема в вас ні батька, ні матері! [Там само, с. 135]. Але все таки діти, яких вона виховала за допомогою інших людей, бо віддавала в найми, підтримали її, і вона тішиться ними, переживає за їх долю.

Розповідь Ганни Барвінок про страждальне життя, вкладене в уста героїні, проникнуте психологічною напругою. Читач не просто слухає її, а проникається тим же психологічним станом, що й героїня.

Оповідь Стехи збагачена різними приказками та прислів'ями, народними висловами та піснями, які підсилюють весь хід подальшого життя героїні, роблять цю сповідь образною, наповненою справді тим відчуттям того селянського середовища, в якому бідує героїня зі своїм колишнім коханим. Без хвилювання не можна читати оповідання і «Жидівський кріпак».

У своїх творах, які переважно основані на фактах побутового життя селян, багато використовує авторка також сюжетів із родинно-побутової тиранії лірики, особливо пісень про кохання. У значній частині своїх творів письменниця звертається до місцевого чернігівського фольклору, про що свідчать і назви краю, що зустрічаються в оповіданнях: Кукуріківка, Буряківка, Курілівка, Підгаї тощо. І про це устами однієї з героїнь оповідання «Русалка» вона свідчить: «Цікавила мене історія сільського вбогства, вбогства подекуди із своєї волі. Тихі чесноти без розголосу і пиhi приваблювали мене...». Для творчої манери розповіді і оповідей в оповіданнях Ганни Барвінок належить широке розуміння нею етнографії, коли письменниця вводить в текст твору не лише пісні, приказки, прислів'я, опис побутових речей, а й розкриває народну філософію, світогляд, відтворює народну психологію. І саме це робить її оповідання глибоко народними і відмінними від творів інших письменників, які торкалися життя селян того історичного часу. Із простих розповідей оповідачів висвічується поступово і життєвий народний ідеал жінки, яка стає на ноги, пересилуючи всі сімейні і суспільно-побутові негоди, і добивається щасливого життя.

Колись Пантелеймон Куліш говорив: «А був би народ гарний, коли б доля йому лучча». І Ганна Барвінок у деяких оповіданнях підтверджує це, показуючи, як жінка розквітає, коли змінюється на краще життя, коли чоловік її любить, поважає, коли загальними зусиллями вони змінюють її життя на краще. Проте соціальні умови, в яких проживала знедолена, пригноблена і принижена жінка, а саме такими часто виступають героїні оповідань Ганни Барвінок, не можуть розкрити крила до радості і щастя, бо вони прибиті до тіла насиллям, приниженням, горем. Набагато вільніше жінкам-козачкам і набагато складніше – кріпачкам. Хоча в деяких оповіданнях авторка ідеалізує відносини панів і кріпаків, на що вказувала критика того часу.

У нарисі «3 Волині» письменниця звертає увагу на те, як змінюється українське життя під тиском Росії, яка намагається заборонити мову, старі народні традиції. І вона з боєм говорить: «Чиста українська мова і задумливо-ніжні пісні у багатьох змінилися спотвореною московською, замість нашої звичайної сором'язливості і

стриманості з'явилися зовсім-таки противні нам солдатські розгул і розгнузданість».

Ганна Барвінок – чудовий майстер розкриття різних жіночих доль. Як оповідання, так і нова історія жіночого життя, наповненого випробувань. Часто ці героїні – сироти, яких виховували тітки, які готові були віддати дівчат за будь-кого. І попадає часто ця сирітка у таку халепу, що й придумати не можна, а то до знесилля працює на такій важкій роботі і заробляє стільки, щоб не вмерти з голоду і прикрити своє тіло хоч якоюсь одежиною. «Мабуть, у такому пекарському житті засніділа, цвіліла зацвіла душа й розум» (Б. Грінченко) у героїні оповідання «Молодича боротьба». Та ні, вона ще жива, бо може оцінити своє життя, стверджуючи: «Я з долею та й з людьми боролась, та ніби й гірку долю поборолла і людський недорозум». Це вже свідоме свідчення того, як треба і в цих умовах виховувати своїх дітей, організувати життя. Через деякі оповідання Ганни Барвінок, зокрема «П'яниця», «Хатнє лихо» переходить мотив прощення, коли їх героїні Стеха і Параска після всіх знущань, принижень, нестерпного життя прощають чоловікам, або співчувають їм.

Ганна Барвінок у перших своїх творах «Лихо не без добра» та «Восени літо» зосереджує свою увагу на позитивних моментах сільського життя, підкреслює, що навіть при складних умовах можна його організувати так, що буде мир, злагода між подружжям, потяг до праці, то й буде достаток. Героїня оповідання «Лихо не без добра» (1857) сирота, яка виросла в тяжких умовах, вийшла заміж за сироту, який запримітив її лише на полі, як жала і добре в'язала снопи, забрав до себе і «ввійшла вона в його хату, де пустою пахло і анічогісінько не було». А далі: «Як стали робити, як стали, дак і розжилися. Тепер я вже двадцять літ замужем і не бідна головочка. Дай Боже, щоб і моїм дітям так! Дітки зобути, зодягнені, ми хліба не просимо..., чоловік шанує, нічим не зобижає. Сказано – лихо не без добра».

Головний герой оповідання «Восени літо» (1857) Іван децю ідеалізований. Авторка твору зосереджує увагу не стільки на сімейному житті, хоч і воно присутнє, бо він добрий господар, який любить дружину, дітей, а на його громадській діяльності, коли він був сотником. І цей потяг, підкреслює вона, до того, щоб робити людям добро, залишився в нього і в подальшому. Дякує небож за допомогу, «говорить, а я вже його й не слухаю, да іще думаю: живе коло мене убога вдова, розгорила собі мазанку з весни. Треба їй послати мірочок зо дві житця на новосілле та цямринку в колодязь їй упустити. У неї тільки хата нова, а хазяйства ніякого... здається, й курка не ходить; а города того крихта, що нізащо й рук зачепити старостю.

Іще ж, – думаю, треба й старця Божого, Архипа, запомогти. Стріха в його добре попрогнивала і мохом пообростала і треба заладнати. Пошлю наймитом віз очерету, нехай полагодить; та борошенця і конопельок, – думаю, – можна приложити: він усе плете на мір вірьовки» [3, с. 22].

Читаєш і думаєш, для чого ця ідеалізація героя, життя ж набагато складніше. Але в цьому образі Ганною Барвінок закладена велика гуманістична ідея. Оповідання носить повчальний характер.

Але поступово авторка ускладнює життєві ситуації героїв. І в подальшому оповідання насичуються такими фактами, що ставлять жінку часто у безвихідне становище. Ганна Барвінок у переважній своїй більшості показує сильних жінок, які знаходять душевну силу, енергію, щоб знайти вихід із тяжкого життя, розуміючи, що лише вона зможе забезпечити шматком хліба своїх дітей, дати їм лад, навчити знаходити опору в житті («Не було змалку – не буде й до станку», «Молодича боротьба»).

Саме завдячуючи мудрості, силі волі і вірі, що щастя не омине її, і дає можливість не просто вижити героїні оповідання «Перемога» Харитині, а вистояти до побідного кінця, не здатися. Закохалась у сільського хлопця-москаля Павла, і він їй відповів і пішов дослужувати чотири роки у війську. Ждала довго вісточки від нього, і не здавалась, вірила. І цю віру підкріпляла працею. Заробила грошей, працюючи на Донщині, зустріла чимало тих, хто пропонував їй вийти заміж, але чекала. По селу йшли різні чутки про нього, важко було це переносити. Опускались руки, затвердівала душа.

«Похилилась наша хата, завоняла пустою через мої гордощі. Я з каяття стіни облуплені її цілувала, а тепер Івгу, бідолашну [подругу, яку зрадив москаль і покинув – Г.С.], прохала – допомогти мені кругом хати, і знадвору й з середини, обмазати. Піднялась охочим серцем Івга до підмоги. Найняла я в людей волоків, навозила з батьком глини, з Івгою обмазали хату, зчепурили так, як молоду. Вона, мов жива людина, якимось випростувалась, усім навдивовижу. Новенькі вікна в базарі купили, червоною глиною пообводили. Позирала хата на світ молодичею» [3, с. 117].

І як ця хата, так і Харитина, уже не молода дівка, відчула в собі силу і з вірою стала чекати свого судженого. І дочекалася. Перемогла. Щастя відплатило їй за те довготерпіння, за віру в добропорядність і благородство люблячої і люблячого. «А я така щаслива, прещаслива була! І місяць мій, і зорі мої, все моє, – мій Павлусь! Я все журилась та побивалась. Серце було в мене засмучене. Тепер тільки зрозуміла, мій Боже, що та любов зможе» (Там само. С 122).

Ганна Барвінок опоетизовує любов, бо саме вона робить жінок мужніми, цілеспрямованими, вірними своїм коханим, переплетеним випробуваннями, тяжкими хвилинами чекання, бідунням.

Але в оповіданнях немає ідеалізованих жіночих образів, є щасливі, сильні натури, а то й покірні, терплячі, змучені працею і чоловіком п'яницею. В деяких творах бачимо й злих, ненависних, грубих тіток, свекрух, невісток. Ці образи доповнюють собою ту тяжку життєву ситуацію, в яку попадають героїні твору.

Оповідання «Королівщина» цікаве тим, що Ганна Барвінок піднімає питання про родову пам'ять: хто ти, що ти, з якого ти роду. І героїня збирає до купи всі предмети, що торкаються батьківської майстерності (її батько був майстер на прізвище Король): «Дещо було дідівське, королівське, що працював-робив мій панотець, повизнаходила: в кого днице, в кого столик чи ослінчик, у кого божник, чи мотовило або візочок – я все повимінувала то на пшоно труджене, то відпряду, то поможу конопель тіпати, да й віддам, щоб королівське добро, дорога мені королівщина, не розтікалась».

Дивуються люди, не розуміють її, а вона керується давніми традиціями – зберігати пам'ять про свій рід, про його трудові традиції, щоб всю цю справу передати і своєму сину. «А я довго в панів жила, то й уважала, що вони що-небудь старе, материнське або бабине люблять і хранять...» Ця ж тема характерна і для оповідання «Правнучка Баби Борця».

А ця традиція зберігалася і в родині Білозерських, вони цінували залишені ще з далеких часів окремі речі. Це і старосвітські убори, намиста, дукачі, що належали жінкам із родів Кочубеїв, Забіл, Селевичів, Риб, шматок жупана Павла Полуботка тощо, до яких були близькі роди батька та матері. І цей потяг до збирання старовини, літописних пам'яток, творів народної творчості був притаманний братам Олександри Михайлівни – Василю, Миколі, Олександрю.

П. Куліш в «Хуторній поезії», згадуючи своє весілля і наряди Олександри Білозерської, писав: «...А віном її були жемчуги, коралі, намиста, сережки і перстені, що переховувалися в роді ще може з часів Великої Руїни польської...».

Не дивлячись на те, що в основу оповідання були покладені конкретні факти сільської родини, Ганна Барвінок описує їх не як стенографістка, а пропускає це через себе, бо в кожному творі знаходимо саме авторську інтерпретацію долі сільської жінки, хоча вона і сама повідує читачам про неї.

Про сам характер розповіді в її оповіданнях вона в листі до Б. Грінченка пояснювала: «Тоді зовсім ще письменсьок не було,

тільки я зачала, да Вовчок з-під своєї дружини. Тоді багато дещо прощено було, коли не так. Тоді всяке нове слово, новий вираз здавався знахідкою, тоді треба було бігати за народом і учитись усьому. Було моя дружина... на ярмарку у Сорочинцях назбирає бабів, кобзарів у нашу квартиру і розпитує, записує» [3, с. 452].

Ганна Барвінок утвердження свого таланту пов'язує з настановами П. Куліша, заявляючи: «Я горжусь, що була слухняна учениця, увірвала в його істину, в його благородний порив. Багато було, можливо, обдарованіших... проте, не прониклись ідеєю любови до справи, вони дивились на це, як на забаву, як на мазурку. Я ж свого таланту у землю не зарила і принесла своє серце на алтарь...» [3, с. 452].

А у нарисі «Епізод із нашого життя на користь самостійної України» нагадує і слова П. Куліша про її творчість: «Не раз мій чоловік говорив мені: «Ти є моєю гордістю. Ти є моє творіння!» Але слід не перебільшувати значення цих слів, не робити Ганну Барвінок тінню її чоловіка, бо сама вона була талановитою, багато сама пережила хорошого і тяжкого, багато бачила негативу і все це сприяло тому, що Ганна Барвінок створила свій тип української жінки. Та й сама вона була своєрідним типом своєї епохи. О. Сікорський, аналізуючи її листування останнього періоду життя, зазначав: «Вона впитала в себе довготерпівість та невибагливість села, подячливість людини, що спробувала справжнього життя, сумирність жінки, що горіла «отображеним светом» від свого чоловіка, дивну чистоту служення ідеалу, у виховану в страданнях, про які говорила сама з собою в різних оповіданнях, не дозволяючи нікому заглянути в свою натружену душу і потлочене серце» [6, с. 63].

У 1893 р. з'являється у збірнику Н. Кобринської «Наша доля» оповідання Ганни Барвінок «Праправнучка Баби Борця». Що ж нового у ньому було у порівнянні з іншими її творами? Воно начебто відноситься до типу стенографічних, бо авторка фіксує все те, про що розповідає Маруся Горбоносиха, але авторський коментар і діалогічні репліки виводять це оповідання на широкий естетичний та філософський простір. Тут і проблема «сильної і слабкої статі», християнські заповіді, традиції роду, філософія серця тощо. Як свідчать біблійські заповіді Христа і вчення апостола Павла, жінка іде заміж за чоловіка, щоб підкорятися йому, виконувати всі його примхи і народжувати дітей для продовження роду. Вона покійно віддається п'яному чоловікові, хоча уже давно у них немає почуттів одне до одного, іншому, який мріє, щоб вона швидше померла і одружитися через яму померлої з іншою, як це в житті Марусі Горбоносихи, чоловік якої фізично здоровий богатир, сватаючись до 16-річної худенької і маленької

дівчинки, не уявляв свого життя, заявляючи: «Якби мені оцю дівчину та за себе взяти, я б ліктями перехрестився». І в цьому випадку героїні виконують свої подружні обов'язки і люблять тих, хто обрав їх.

Маруся Горбоносиха – не кріпачка, а з козацького вільного роду, виходить заміж теж за козака. Вона виросла в достатку і йде у такий же побутовий світ. Але вона ще дуже юна, проте мати видає її заміж, щоб позбавитися, бо сама, залишившись ще молодістю удовою, хоч і з дітьми, хоче влаштувати своє життя, бо трапляється парубок, який покохав її і має взяти за дружину. То ж Катерині в цьому віці треба пізнавати нове життя, будувати свої відносини з чоловіком, до якого ще немає ніяких почуттів. І тут виникає проблема жінки і чоловіка в сімейному середовищі. Катерина покірно виконує свої обов'язки дружини, слідуючи християнським заповідям, нагадуючи що вона з відомого знаменитого борецького роду. І в цьому випадку колоритна вставка в сюжетну розповідь твору епізоду про сміливу і мужню прапрабабу не випадкова.

Всього лише три невеличких абзаци, а які вони виразні, психологічно насичені. Нагадаємо цю ярмаркову сцену: «Аж виходить борець на майдан, велетень страшеного зросту: огрядний між плечима два лікті буде, рука – як лопата добра, пучки – як у вола роги, ноги – як човни, вид – як волоський гарбузяка... Виходить він отакий і каже до людей: «Гей, хто хоче зо мною поборотись? Дам півтори сотні рублів, або в землю по пояс ужену». Усі бояться, милуляться, чи йти, чи не йти... А він такий собі огрядний! руки розставив – вітряк! Тоді моя прапрабаба і каже: «Пійду я, чоловіче!» – «Боронь тебе, Боже! Він тебе зітре з землі. Дивись, який! Може, там ще в йому й нечиста сила криється! Хіба нема таких?» – «Та піжду, бо спробую!» – «Що се ти провадиш? Кажу тобі, – він тебе тут уб'є і й закопає». – «Да не бійся, чоловіче! піжду бо!»

Авторка через розповідь героїні у цьому епізоді зосереджує увагу на самому детальному описові борця, використовуючи гіперболічні порівняння і цим здійснює психологічне збудження страху перед чудовиськом.

І подальше дійство дуже стисле, речення короткі, які характерні для рубленої прози: «Виступила таки. Борець каже: «Ходімо ж по порції вип'ємо». – Випили. – «Давай, каже, руки!» – Люде помліли, глядячи... Дала руку, він здавив, – тільки пучки знать; вона здавила, – кров з під нігтів свиснула. Він як струсоне її – навколішки посадив. Всі люде обімліли. Вона ж його як придавила, дак і шия й голова ввійшли межі плечі, і земля під ним ігнулась. Там і поховали сердегу» [3, с. 201–202].

Для подальшої розповіді Катерини Горбоносихи про своє сімейне життя цей епізод є підтвердженням того, з якого вона знаменитого і поважного роду: «От ми якого роду! роду борецького! у наш рід ще ніщо нечисте не змішувалось. Тепер люде постали дрібні та грішніщі. Бо всяке силкується не по правді робити».

В оповіданні подані три представниці цього роду: прапрабаба, правнучка, мати розповідачки, і праправнучка Катерина Горбоносиха. Хто вони?

Катерина про себе говорить: «Я така, як та овечка: щоб сповнилось і велось у людей так, як і в мене. Та і весь наш рід одмітен собі усим. І богобоязливий» [Там само, с. 202].

Мати ж, яку дуже поважали на селі, вимагала, щоб щодня промовляли Боже слово, жили і робили так, як Господь каже, бо Бог любить трудящого. «На чуже не поривай очей, чужим добром не напасешся, своє дбай. Так і твоя прапрабаба чинила. А будуть залишки, – убогому подаси. Оце Богові усе прияцтво. Єсть такі, що хрестами все пообписує: і ночви, і двері, і корито, що свиней годує, і помийницю, а слова Божого не промовить і заповідь його забуде, тільки чортів споминає». І ці паньматусині слова Катерина, змалку наслухавшись, «усе сповняла, скільки моці», скільки могла посилити. І Горбоносиха наводить конкретні приклади із свого життя, які свідчать про її трудолюбство (обробила поле, засіяне пирієм, якого і плуг не брав, гребла сіно, що аж курява курить, одна нога тут, а друга там, а копиці ростуть, як гриби), подільчивість (роздає сортову картоплю людям, щоб і в них були високі врожаї), порядність тощо. Тобто своє життя вона будувала за заповідями Господніми і родовими традиціями. Але авторка оповідання у зв'язку з розповіддю Катерини зацікавилася проблемою жінки-борця, а тому четвертий розділ оповідання вона починає роздумами: «Борець!.. Скільки в нас було борців між жіноцтвом у нашу гірку давнину!.. Так, або як інше, знай боролись вони за власну, та й за нашу будощину... Хто се збагнув і збагне?» [Там само, с. 202].

І Ганна Барвінок згадує водночас і Василю, дочку билинного Микули Селяниновича, яка «добралась до самого князя Володимира: так бо здивувала сучасників своїх невиданою силою, ясным розумом, одисейськими хитрощами і – що про мене найвидатніше – вірність своєму мужові» [Там само, с. 203]. Ось ці останні слова і виходять на перший план. Саме ця проблема в подальшому в оповіданні і буде розкриватися. Згадаймо слова прапрабаби, які вона сказала після перемоги над борцем: «Чоловік її вхляється, боїться, хреститься. – «Не бійся, – каже, – як шанувалась у тебе, так і тепер шануватимусь,

як тобі корилась, так і тепер коритимусь». Вона за християнськими традиціями підкоряється своєму чоловікові. Сильна, мужня, але послужна. І цим вона закладає світоглядну програму, яка близька і Ганні Барвінок, – відносин чоловіка і жінки, – жінки і чоловіка.

Авторка оповідання, слухаючи молодицю про її життя, – сподівалась, що згадка про Василю, таку ж бабу Борця, як і її прапрабаба, збудить її згадати ще якісь приклади, які пов'язані з двома легендами. «Ні! не знайшлось... зрадила пам'ять наш народ у його невірному, хибкому побуті, ще тоді, як співець Ігорів згадував про солов'я старого времені віщого Бояна», який розповів про Ярославу, яка вірно чекала на свого чоловіка. І тут з гіркотою авторка констатує: «Мені впало на пай слухати тільки гіркі спомини сусіди моєї про власну її боротьбу з життям та про міць жіночого закохання, що дала і їй доволі духу, розуму і хитрощів, на оборону жіноцького права...» [Там само, с. 203]. А яке воно це право?

Ганна Барвінок була уже свідком того, як жінки піднімали голос за їх місце в житті суспільства. Дві її родички були причетні до українофільського руху: племінниця Марія Іллівна Боголюбцева-Щербачова, дочка Любові Михайлівни Білозерської-Боголюбцевої, яка була вихованкою Кулішів, та онука письменниці Любов Олександрівна Боголюбцева-Яновська. Вони обидві займалися громадською роботою, пов'язаною з жіночим рухом в Україні. Марія Іллівна, як щира українка, багато уваги приділяла вирішенню в тогочасному суспільстві жіночих проблем. Любов Олександрівна присвятила себе боротьбі за жіночі права, заснувала товариство «Жіноче зібрання», яке охоплювало переважно жінок нижчого суспільного класу – робітниць, хатніх господарок. Була близька до цього і Ганна Барвінок, про що свідчать її листи до дружини померлого громадського діяча М. Шугурова – Надії Антонівни.

У своєму оповіданні про прапрабабу Борця вона теж зачепила жіночу проблему, торкаючись не лише стану жінки у сімейному житті, а й чоловіка. І тут слід звернути увагу на слова праправнучки Баби Борця Катерини: «У нас чоловіка здержати? – вигукнула Горбоносица. – І ні в світі, і в віки вічні! У його хоч учепись жінка, так він тільки ніс розіб'є, а що задумав, те зробить: таке горе! На нас таки Господь напуст напустив. Моя прабаба яка, а перед чоловіком зменшалась, корилась йому. А якби чоловік предався борцем, то вже б носа до неба дер би. Горді люде, і не приступи до його. Що як то вже святий Петро про нас, про жінок, турбувався, ходячи з Ісусом Христом по землі. Не вважали й на його, знехували. Такі вони ті чоловіки» [Там само, с. 203]. І тут авторка схвильовано кидає репліку:

«Се мене вразило. Жіноцьке питання в простонародному розумі он як давно вже стоїть на ряду» [Там само, с. 204].

Оповідання Ганни Барвінок писала в той час, коли її сімейне життя стабілізувалося, виробились відповідні правила відносин між нею і її дружиною. Вона високо цінувала його працю на благо України і українців: «Вот кто не дремал и помнил, кто он и для кого самоотвергается, отдает жизнь свою и все материальные средства» [6, с. 57].

І як помітив О. Сікиринський, ця величезність громадської праці Пантелеймона Олександровича затуляла очі Олександри Михайлівни на хиби Куліша і по відношенню до неї. Тому і подружнє життя вона уявляла собі як вільне співіснування, яке опирається на їх моральну самопожертву, що приведе до «гармонії родинного життя». І вона відводить у подружньому житті місце жінці більше, ніж чоловікові у виконанні сімейних обов'язків. Ганна Барвінок, роздумуючи над сімейним життям, твердить, що потрібно не насилувати одне одного, а робити «с обоих сторон нравственные жертвы, уступки, тогда и гармония жизни будет. И с нашей стороны больше. Потому что мужчина в большей неволе. Он служит и непременно в урочный час должен идти на службу – хотя и мы трудимся, но нас никто не контролирует и ответственность только наша совесть» [7, с. 146].

Завершальний діалог в оповіданні «Праправнучка Баби Борця» ще більше загострює проблему взаємовідношень чоловіка і жінки в сімейному та суспільному житті:

«- Его, я чула ще малою, сидячи в зачіпку коло вовнопряхи, що й тоді ще святий Петро благав Ісуса Христа, щоб на землі старшинувало жіноцтво.

- Що ж йому проти сього відказано?

- Не знаю, баринечко! таки сказати правду, що не знаю. Мала була, байдуже було мені тоді, в кого більше в серці правди, чи в чоловіка, чи в жінки. От уже тепер, дак добре знаю, да що з того?

І важко здохнула праправнучка Баби Борця.

- Я вже й попа допитувалась, чого воно так, що не той бере гору, а в кого серце правіще? Не сказав мені нічого й піп...» [3, с. 204].

Та й не міг він сказати, бо саме життя давало відповідь, Христос був на боці чоловіків.

І водночас праправнучка Баби Борця згадує про свою боротьбу за правду, стверджуючи: «Мало бачила правди на світі, мало було її і в своїй хаті». І тут слід зауважити, що коли зайшла мова відносно правди, то письменниця називає оповідачку «праправнучкою Баби

Борця», а не ім'ям Катерина Горбоносиха, чим нагадує про родові зв'язки.

Якщо говорити про родові традиції, то рід прапрабаби Борця тримався на основах виконання біблійських заповідей. І навіть тоді, коли Катерина втратила фізичну силу, вона залишається красивою своїми вчинками: добротою, порядністю, трудолюбністю, відданістю біблійським заповітам. І цей рід відомий саме по жіночій лінії. Цим самим Ганна Барвінок виділяє жінці важливе місце в сім'ї роду.

Цей кінцевий епізод роздуму про боротьбу за правду, яку мало бачила в житті Катерина, Ганна Барвінок завершує словами: «Про се стемнено думала вона і знов почала розкривати повню гірколюб'ящого серця». Григорій Сковорода у свій час говорив: «Глава в человеке всему – сердце человеческое». І це визначає силу Катерини, бо вона на відміну від прапрабаби, яка володіла фізичною силою, доводить свою любов і вірність чоловіку через серце, не дивлячись на його протилежні почуття, заявляючи: «Полюбила його та й люблю. Гину від нього, та й не зфальшу. На що нас Бог таких створив? Хоч би здається, й голову стинав тобі чоловік на порозі, і тоді б ще на нього, здається б, озирнулась: прощавай, дружино! Побачимось на тім світі, да й помиримось».

Як бачимо це оповідання Ганни Барвінок охоплює багато важливих проблем. Літературознавець Олександр Пилипенко зазначив, що «Сучасний читач має змогу переконатися в універсальності тематичного спектру її оповідань. Більше того, йому вдається виявити в творчому доробку Кулішевої і наскрізну християнську проповідь про подружні стосунки, і екскурс у слов'янську міфологію, і початки модерністичної естетики, і зародки гасел, проголошених Кларою Цеткін, і філософією *Femina melancholica*, і українську переробку «Декамерона». І все це одна й та сама рука, одна й та сама голова... але не одне й те саме серце. Оскільки філософію Ганни Барвінок сміливо можна назвати філософією серця» [8, с. 146].

Пантелеймону Олександровичу було чим гордиться, бо твори Ганни Барвінок – це неповторне явище в українській словесності не лише тим, що вона стала співцем жіночого горя, а й утверджувачем співочої, мелодійної, глибоко проникливої української мови у той час, коли царські прислужники кричали, що її взагалі немає. За її словами, «наша мова дуже пророчиста. Хоч лає, хоч жалує. Дивна мова. Мова Христа» [3, с. 452]. І тяжко переживала з того, що молоде покоління та й старше в умовах зросійщення, забувало рідну мову. «Тяжко думати, яка велика розумом Україна, даром слова,

поетичними піснями, гумором – при такому гніті і байдужості оточуючих людей» [9, с. 185].

Якщо говорити про мову творів Ганни Барвінок, то слід зазначити, що вона близька до тієї мови, якою говорили селяни. Але це не детальний її повтор, а це й мова самої авторки, бо вона теж виросла серед народу, але збагатилася за рахунок інших творів різних письменників.

Борис Грінченко відповідно з цим писав: «Прекрасно изучивши быт народа и его язык, г-жа Кулиш в своих произведениях не рабски следует народному рассказу, а пользуется им нередко как только подходящим материалом, изменяя его сообразно с требованием своего художественного вкуса. Народный рассказ в ее обработке является чем-то вроде канвы, на которой она своею искусною рукою вышивает разнообразные узоры» [10, с. 129].

Із уст героїнь оповідань Ганни Барвінок плететься сумна чи весела, сповнена оптимізму чи знесиленого горя українська мова, насичена пісненими рядками, влучними епітетами та ліричними метафорами. Микита Шаповал зауважував: «Це селянська мова в оповіданнях Ганни Барвінок! Який в ній рух і яскравість! Сучасні реалісти письменники просто вбогі старці, що мають одну-дві зміни вбрання в мові, орудують кількома словами, варіюють їх нудно і б'ють на ефект криком, нервами, драматичністю в комбінації слів, а не в ситуації образів. Ні, мова Ганни Барвінок чарівна, бо чисто-українська. І синтакса мови українська. Сучасні українські письменники дуже зросійщені, змоскалізовані. Думають по-російському і викладають по-російськи. А от наші старі письменники, в данім разі Ганна Барвінок, знали свою мову так, що... Бо думали по-українському. Знали всі звичаї народні, психологічно представляли суцільний з народом національний тип, лише ріжнились соціально-економічним становищем... візьмуть читати сучасні оповідання і чую, що це наче переклади з російщини, а візьму Барвінок, М. Вовчка, Нечуя-Левицького, Мирного – щось інше. Інший ритм... Беручи до уваги слова, епітети, метафори і згадуючи свої дитинні сільські враження, – допускаєш думку, що це українська стихія, дух національності, вираз українськості» [3, с. 452].

Ганна Барвінок у певному відношенні не приспособлювалась до моди часу, а слідувала народним традиціям. Літературознавець Сергій Єфремов, порівнюючи твори Ганни Барвінок з оповіданнями Марка Вовчка, зазначав: «У неї трохи вужча сфера творчості, обмежена психологічними переживаннями жінки-селянки, але в цій

сфері авторка [Ганна Барвінок – Г.С.] почувала себе цілком вільно й дала низку творів чималої літературної ваги [11, с. 70].

Аромат мови оповідань Ганни Барвінок збагачувався введенням в контекст твору багатьох прислів'їв, приказок, вдалих народних висловів: «Воно то добре, кажуть, до готової колоди огонь підклади» («Лихо не без добра»), «Чоловіки нас шанують, нічим не зобіжають. Сказано – лихо не без добра» («Лихо не без добра»), «Як дбаєш, так і маєш, як робиш і ходиш. Бог не скирен, да влучен» («Лихо не без добра»).

«Еге, добре чуже лихо міряти, – зміряй своє» («Восени літо»), «Підкосило мене, як косою» («Восени літо»), «Сказано: брат, та не батько, сестра, та не мати» («Восени літо»).

«Нема мені долі, ні складу, ні ладу; кому не було змалу, то й до станку: так нам обом» («Не було змалку, не буде й до станку»).

Інколи Ганна Барвінок насичує текст багатьма образними висловлюваннями. І в результаті цього виникає своєрідна кольорова вишивка. «От, і на волю вихопилась... мов із огню да в полум'я! Боже! Яким потом батько обливався, корпуючи ту копійку за мою душу! Одружитися вдруге зтявсь, а ще такий жвавий, що лучче всякого первоцвіта, сердешний!.. Не хочу, каже, паруватись, а хоч одну душу я сам виратую; а то – поки сонце зійде, роса очі виб'є; нехай хоч на онуку поставлять корогов... да й визволив мене. Звісно, всі ми волі ждали, як ворон крові. А вже як кому на сім світі не талан щастя-долі нема, то чи й купиш... а як кому на добро кладеться, то й на скрипку прядеться» («Нещаслива доля») [3, с. 58].

Майже у всіх літературних творах зустрічається опис природи: ширший, який розгортається в багатий поетичний опис, що представляє ліричний авторський відступ, або ж коротший, щоб лише визначити пору року чи місце перебування героя.

В оповіданнях Ганни Барвінок пейзажні замальовки бувають найрізноманітніші. Інколи вона одним-двома словами акцентує на елемент природи, що вказує на обстановку, в якій проявляє себе персонаж. Так, в оповіданні «Жидівський кріпак» читаємо: «Вітер уривав багацько речей його». І ця деталь зразу ж дає читачеві зрозуміти обставини, в яких відбувається дія.

Часто опис природи допомагав передати душевний стан персонажів. І в залежності від ситуації – веселої чи трагічної підбирався і опис природи. Це спостерігаємо в різних оповіданнях і, зокрема, в «Нещаслива доля»: «Трохи згодом занедужала в Степаниди дитина. Було се пізньої осені. Вітер зривав уже з дерев решту пожовклого листу, крутив їм у повітрі й розносив по двору. Щось сумне, безрадісне

обнімало душі. Довгі темні ночі, вовки виють, вовчєнята й собаки гавкають, а вітер до їх і свого голосу додає. Навкруги, де ні глянь, на все смуток наліг... Позмовкали пісні на селі. Купи сріблястих тополь, дубів да берез, колись прегарних, чорніли голими стовбурами й гіллям, мов мара. Над хатами звивавсь угору дим. І на хатньому вбранні знати осінь. Капустяне листє на довгих шнурах висить великими низками під солом'яною стріхою; мов сердито насунута шапка; біля його калина пов'язана пучками; кияки торочками повисли круг хати...» [3, с. 60].

У цьому досить точному описові багато деталей, які відповідають психологічному станові персонажу. Вони різні: це і вітер, який вривався в душу людини, тривожив її стан, і виття вовків та гавкання собак, і вбрані по-осінньому хати, і сріблясті тополі, дуби і берези, які чорні. Всі ці описи природи подаються з твердженнями: «щось сумне, безрадісне обнімало душу». І як висновок: «де ні глянь, на все смуток наліг», «все поодцвітало, навіть дівчата ізпали з цвіту, помарніли».

Водночас слід пам'ятати, що опис природи подається в оповіданнях Ганни Барвінок не автором твору, а персонажем-розповідачем. І саме через його сприйняття подій вписується і опис природи.

Часто окремі деталі пейзажу подаються впереміжку з психологічним станом героя твору. В оповіданні «Восени літо» старий Кавун, нарешті після смерті своєї дружини Насті і слів не шукати вже собі пари знаходить ту, що припала йому до серця. І після зустрічі з нею він «наче справді поздоровшав, аж на серці полегло»: «Чого ж се воно мені так?.. Увесь той сум мов чарами одвело мені. І на возі мені не сидиться... лучче б я пішов поміж нивами, по обніжках, слухав би, як жито шумить, іграє колосом. Що вже там ні говорить небіж, я його не слухаю – у мене в очу жита, жита хвилясті» [3, с. 21–22]. Названі лише окремі деталі, а разом з героєм уявляєш ці поля жита і його коливання під вітром, мов хвилі на морі.

В деяких оповіданнях елементи природи дають можливість передати емоційний стан героїні, зокрема, Зіньки в творі «Не було змалку – не буде й до станку», бо прийшло перше кохання, яке вразило її і збудило сильні почуття тривоги і радості: «Журюся, що дурна була – не спитала, де він живе і хто він?.. А уста мої горять... листєчко рву, притуляю до губ, – так і скипить і скипить! Журюся, никаю, серденько ние... А й люблю ж як!.. Сонце сяє, солов'ї... аж ліс розлягається – вишневі сади всміхаються... квіточки, як зірочки, понасторшувались, – усе пригортала б до свого серця, усе б цілувала!» [3, с. 40].

Важливим елементом мови оповідань Ганни Барвінок, крім використання приказок, прислів'їв та інших художніх засобів є

майстерне вплетіння в розповідь уривків з українських пісень, яких так багато знала письменниця. що увібрала в себе від рідних – матері та бабусі, так і дівчат та молодниць, з якими спілкувалася все своє життя, а також зібраних П. Кулішем, братом Олександром та іншими фольклористами.

Ці уривки в тексті носять різне навантаження. І всі вони дуже влучні, наведені до речі. Інколи це продовження думки героїні твору як в оповіданні «Не було змалку – не буде й до станку», коли Зінька роздумує про першу вразливу зустріч з незнайомим парубком, який припав їй до серця: «Сама зпершу надивлюся, сама... нікому не скажу про його, – буду думкою жити... Оце воно й є, що:

Полюбила козаченька,
Не спитала й відки ... [3, с. 36].

Інколи пісенний текст використовується як доповнення до попередньої інформації: «А тут до мене старости за старостами: одні в хату, другі з хати, як за причастем. Дядина радіє до одмовляється: – ще їй пора не вийшла. – Шістнадцяти нема. – ще погуляє. – А я шуткую з нею да приспівую:

Ой я ж тобі, моя мати, перекір наряжу:
Повну хату і кімнату женихів наведу;
Ой я тобі, моя мати, перекірочку:
Повну хату і кімнату, ще й комірочку!.. [3, с. 45].

У відповідності до сюжету твору, специфіки розповіді підбирала Ганна Барвінок уривки пісень. Все оповідання «Нещаслива доля» пронизано сумними подіями, то й пісні відповідають цій тональності:

Вміла мати брови дати,
Карі оченята,
Та не вміла на сім світі,
Щастя-долі дати! [3, с. 63].

Все оповідання «Квітки з сльозами, сльози з квітками» пронизане уривками з пісень, починаючи з епіграфа вірша П. Куліша. І кожен рядок пісень влучно допомагає розкрити стан персонажу твору. Жартують дівчата, розповідаючи про кохання і тут же свої слова підтверджують піснями: журливо Улита: «Чи всі ж тії сади цвітуть, / Що весною розвиваються?». А Настя додала своїм пречудовим голосом, що аж душа в небо рвалась: «Уродила мене мати / Темньої ночі, / Дала мені чорні брови / Ще й карії очі. / Лучче б мені, моя мати, / Тих брів не давати, / Лучче б мені, моя мати, / Щастє й долю дати...»

Від пісень про нещасне кохання гурт дівчат, зібравшись на вечорниці літнього часу до жнив, співають купальських пісень «Ой не стій, вербо, над водою, / Не пускай гілля до Дунаю», чи «Цвіте мачок, не-

величок, / Нема цвіту зміни: / Хоч як козак забожився, – / Не йми, дівко, віри».

Багатством пісенного тексту наповнене і оповідання «Перемогла». Через весь текст проходить мотив: «Кохайтесь чорноброві, / Та не з москалями». Але наперекір цьому звучить в думці героїні Харитини і пісня: «Лучче мені, моя мати, / Важкий камінь зняти, / А ні ж мені нелюбого / Соколом назвати». Чекає Харитина свого судженого з армії аж чотири роки. «Тепер мені зісталось тільки батькових старощів доглядати. Не зацвів мій садочок, хоч і розвивався... Там «Господи помилуй» на всю церкву чули, а в моїй божевільній голові розлягається пісня:

Не всі тії сади цвітуть,
Що весною розвиваються,
Не всі тії вінчаються,
Що вірнесенько кохаються...» [3, с. 120].

Сумний характер несуть пісні, що чередуються із текстом оповідання: «П'яниця», яке розпочинається жіночою народною піснею «Ой, зацвіла червона калина / Над криницею; / Худо жити, моя матусенько / За п'яницею».

Майже в кожному оповіданні Ганна Барвінок використовує пісенний текст, який збагачує розповідь, робить його близьким до народно-побутової сфери життя, поглиблює народну основу мови, яка панує в селянському середовищі.

У творах Ганни Барвінок немало етнографічних, фольклорно-побутових елементів, пов'язаних з ворожінням, замовлянням («Не було малку – не буде й до станку»), голосіння («Нещаслива доля») тощо.

Багато народних прикмет, фольклорних розповідей знаходимо в оповіданні «Молотники». Оповідачем їх був один із молотників Іван Топтун. Він любив розповідати «про відьом, про своє домон-тарство, та нема й краю його оповіді. А. як полягали спати, він ізнов тяг свою бесконечну казку про голого царя, що хотів піймати лебедя в золотій короні, про підстреленого орла та про його сестер – царівен, про бабу в лісі з дванадцятьма синами-розбійниками... Нема й краю його казкам» [3, с. 150].

Мова цього персонажа пересипана різними народними висловами, приказками та прислів'ями. Він виступає в оповіданні носієм народного побуту, звичаїв, прикмет, говірок. Він знає стільки різних історій, які взяті із життя, що тільки дивуєшся, наскільки його пам'ять та вдача змогли вмістити в його голові. І ті, що слухали його, тільки й сказали, сміючись: «Ну, в тебе, Йване, не замерхає в роті» [Там само, с. 156].

Глибоке знання Ганною Барвінок народної творчості, особливо пісень, сприяло тому, що на їх основі з'явилося декілька оповідань. Це були твори, які увійшли в українську літературу як «оповідання з народних уст», в яких вона глибоко розкривала родинно-побутові взаємини, важку жіночу долю, яка була пов'язана з різними сімейними незгодами. Але деякі жіночі образи – це прояв мужності, волі, які сприяли здобуттю героїнями щастя.

Таким чином, можна говорити про Ганну Барвінок як своєрідну українську художницю слова, про яку тепло відгукувалися ще при її житті відомі письменники і літературні критики, відносячи її до яскравих представниць етнографічно-побутової школи в українській літературі.

Література

1. Література про Ганну Барвінок // Ганна Барвінок. Збірник до 170-річчя від дня народження. Київ: Рада, 2001. 556 с.
2. Грінченко Борис. Поет жіночого горя. О. М. Кулішева. *Літературно-науковий вісник*. 1900. Том 11. Кн. 9. С. 185–203.
3. Ганна Барвінок. Вибрані оповідання. *Ганна Барвінок*. Збірник до 170-річчя від дня народження. Київ: Рада, 2001. С. 16–291.
4. Оповідання з народних уст / З портретом авторки й з передмовою Б. Грінченка. Київ, 1902, XXVIII, 544 с.
5. Куліш П. О. Твори: 2 т. Київ: Наукова думка, 1989. Т. 1. С. 364.
6. Зеленська Л. Ганна Барвінок. Життєпис на основі епістолярної спадщини. Чернівці, 2001. 129 с.
7. Сікиринський О. В. Ганна Барвінок (Кулішева) в її листах 1902–1911 рр. Одеса, 1928. С. 63.
8. Пилипенко О. Ганна Барвінок. Тематичний спектр. *Сучасність*. 2006. № 2. Лютий. С. 146.
9. Ганна Барвінок. Лист до Комарова 9 грудня 1908 рік. *Вітчизна*. 1968. № 12. С. 185.
10. *Киевская старина*. 1903. Т. LXXI. С. 129.
11. Єфремов С. Історія українського письменства. Київ-Лейпциг. 1919. Т. II. С. 70.

References

1. Literature pro Hannu Barvinok [Literature about Hanna Barvinok]. In: Hanna Barvinok. Collected Works, Dedicated to the 170th Anniversary of the Birth. Kyiv: Rada, 2001. 556 pages. [In Ukrainian]
2. Hrinchenko, Borys. Poet zhinochoho horia. O. M. Kulisheva [The Poet of Female Sorrow. O. M. Kulisheva]. In: *Literature Studies Herald*. 1900. Vol. XI. Book 9. P. 185–203. [In Ukrainian]
3. Hanna Barvinok. Vybrani opovidannia [Collected Stories]. In: Hanna Barvinok. Collected Works, Dedicated to the 170th Anniversary of the Birth. Kyiv: Rada, 2001. P. 16–291. [In Ukrainian]

4. Opovidannia z narodnykh ust [Stories from the People] / With author's portrait and B. Hrinchenko's foreword. Kyiv, 1902, XXVIII, 544 pages. [In Ukrainian]
5. Kulish, P. O. Tvory [Works]: 2 volumes. Kyiv: Naukova dumka, 1989. V. 1. P. 364. [In Ukrainian]
6. Zelenska, L. Hanna Barvinok. Zhyttiepys na osnovi epistoliarnoi spadshchyny [Hanna Barvinok. Biography at the Basis of Epistolary Heritage]. Chernihiv, 2001. 129 pages. [In Ukrainian]
7. Sikyrnyskyi, O. V. Hanna Barvinok (Kulisheva) v yii lystakh 1902–1911. [Hanna Barvinok (Kulisheva) in Her Letters 1902–1911]. Odesa, 1928. P. 63. [In Ukrainian]
8. Pylypenko, O. Hanna Barvinok. Tematychnyi spektr [Hanna Barvinok. The Variety of Themes]. In: *Suchasnist*. 2006. № 2. February. P. 146. [In Ukrainian]
9. Hanna Barvinok. Lyst do Komarova 9 hrudnia 1908 rik [Hanna Barvinok. The Letter to Komarov. December 9, 1908]. In: *Vitchyzna*. 1968. № 12. P. 185. [In Ukrainian]
10. *Kiyevskaya starina*. 1903. Volume LXXI. P. 129. [In Russian]

H. V. Samoilenko

Doctor of Philological Sciences, professor of the Chair of Literature, Methods of Literature Teaching, History of Culture and Journalism at Nizhyn Mykola Gogol State University.

The Originality of the Artistic Style of Hanna Barvinok's Small Prose

The paper deals with the creative work of Hanna Barvinok (Oleksandra Bilozerska-Kulish), whose literature career began in 1850s and who laid alongside with Marko Vovchok the foundations of Ukrainian female prose. Readers mostly became familiar with her works because of Panteleimon Kulish, who contributed to the publication of her works in his own editions, but never edited them.

The author distinguishes the main stages of the creative work of the writer, which are marked by her living on the Motronivka farm until her return to the farm and the period of Hanna Barvinok's living there together with P. Kulish.

At the introductory part, the information about the main publications of Hanna Barvinok's stories and their assessment by the criticism of the 19th and the beginning of the 20th century (including such figures of by Ukrainian literature as Omelyan Ohonovskiyi, Borys Hrynchenko, Ivan Franko, Oleksandr Hrushevskiyi, Mykola Voronyi and others) is provided. And yet the author of the article, taking into consideration the estimation of Hanna Barvinok's stories by these people, goes further and focuses on the artistic specificity of Hanna Barvinok, peculiarities of her language, her mastership in revealing the fate of different women, and the uniqueness of her creative work among other authors who wrote about peasant women in the 19th c.

Key words: *Hanna Barvinok, Panteleimon Kulish, folk stories, the specifics of the author's language, women's fate, song creativity, ethnographic school.*